

ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

© Семенів О.М., Процак К.В., 2008

Розглядаються тенденції інноваційної активності підприємств України в умовах ринкової трансформації економіки, запропоновано концептуальні підходи до підвищення інноваційності підприємств на основі використання насамперед власних можливостей і внутрішніх резервів, удосконалення моделі державного регулювання інноваційного процесу.

Ключові слова: інноваційність підприємств, інноваційний процес, моделі інноваційного розвитку.

In the article the tendencies of innovative activity of enterprises of Ukraine are examined in the conditions of market transformation of economy, the conceptual going is offered near the increase of innovative enterprises on the basis of the use above all things of own possibilities and internal backlogs, improvement of model of government control of innovative process.

Keywords: innovative enterprises, innovative process, models of innovative development.

Постановка проблеми

В Україні промислові підприємства, які у більшості належали державі, незважаючи на зміни форми власності і перехід до ринкового господарювання, все ще не подолали екзогенного підходу до інноваційного процесу. Як зазначають дослідники, зв'язки виробництва з наукою розвиваються дуже повільно. Недосконалість законодавчого забезпечення управління власністю не спонукає підприємства до її ефективного використання та оновлення, вибору обґрунтованої моделі інноваційної стратегії та ініціативного впровадження інновацій у конкурентних умовах. Треба зазначити також неефективне державне регулювання інноваційного процесу, слабкість корпоративного управління, відсутність досвіду прогресивних форм інтеграції виробництва, науки, освіти, торгового посередництва, а також недосконалість мотиваційного механізму. Все це обумовило занепад галузевих інноваційних структур та нерозвинутість інструментарію залучення у виробництво інновацій, втрату власного інтелектуального потенціалу промислових підприємств. Невизначеність ролі держави у координації інноваційного процесу в промисловості при достатньому агресивному входженні транснаціональних корпорацій на ринки України визначають особливу актуальність розроблення концептуальних підходів до посилення ролі в інноваційному зростанні та відповідальності за нього самих промислових підприємств, на основі використання внутрішніх резервів, нарощування власного інтелектуального потенціалу, вміння залучити до цього процесу органи як державного управління, так і місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідники вважають, що в Україні до цього часу не сформована інноваційна модель економічного зростання [1, 2]. У більшості публікацій розглядаються проблеми інтенсифікації інноваційного процесу на макроекономічному рівні [2, 3, 6], а також окремі аспекти фінансування, менеджменту та інвестиційного забезпечення інноваційних проектів, удосконалення державного регулювання процесу оновлення підприємств. Значно менше досліджені інноваційні можливості

самих підприємств, ролі участі в процесах їх оновлення окремих особистостей, їх угруповань, органів місцевого самоврядування. Недостатньо висвітлюються проблеми взаємодії виробничих підприємств, наукових і освітніх установ з метою інтенсифікації інноваційного процесу, формування конкурентних переваг.

Постановка цілей

На основі аналізу тенденцій оновлення діяльності підприємств в умовах глобалізації, переходу світової економіки до так званої інформаційної та знанневої форм, створення територіальних формувань, інфраструктури інтелектуальних і високотехнологічних послуг, у статті будуть розглянуті концептуальні підходи до інтенсифікації внутрішніх чинників прискорення інноваційного процесу на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу

Традиції екзогенного розвитку науково-технічного прогресу в Україні ще до цього часу впливають на відношення промислових підприємств до відновлення інноваційного потенціалу, незважаючи на тиск жорсткої конкуренції глобалізованого середовища. Причинами цього є, насамперед, відсутність цілісного підходу до інноваційності як процесу гармонізації інтересів національної економіки, окремих підприємств і суспільства загалом як об'єднання індивідів. Крім того, в Україні в умовах глобальної конкуренції, не відпрацьована система забезпечення коштами необхідних змін в технологічній базі економіки та взаємовідносинах власності у суспільстві, нерозвинуті методичний інструментарій обґрунтування моделей інноваційних стратегій та механізм ефективного ендогенного управління інноваційним процесом в конкретних конкурентних ситуаціях перехідної економіки. Невміле державне регулювання інноваційного процесу, слабкість корпоративного управління на великих підприємствах, невизначеність ролі регіональної влади та місцевого самоврядування у формуванні інноваційних моделей розвитку, слабка мотивація впровадження прогресивних форм інтеграції виробництва, науки і торгового посередництва також не сприяють ефективному оновленню промислових підприємств та створенню сприятливих для інноваційного процесу середовища та інфраструктури.

Не створені також механізми накопичення та цільового використання централізованих і власних коштів на активізацію інноваційного процесу, мотивацію пошуку нових ідей та їх впровадження, поширення нових знань серед керівного персоналу, поширення ролі особистості в оновленні всіх аспектів діяльності підприємств [3, 4].

Позитивне вирішення проблем соціально-економічного розвитку та підвищення гарантій екологічної безпеки у світі сьогодні пов'язується з активізацією людського фактора у прискоренні інноваційного процесу, з впровадженням досягнень сучасного науково-технічного прогресу. Однак в Україні система управлінської і державної підтримки інновацій не стимулює участі в інноваційному процесі інноваторів, винахідників, власників інтелектуальних розробок. Вважається, що Україна через недооцінку інтелектуальної власності підприємств, творчих колективів, окремих особистостей за час ринкового реформування втратила понад 800 млрд. дол. Якщо у розвинених країнах Європи нематеріальні активи становлять 50–85 % вартості майна підприємств, то в Україні – всього близько 1 %. Показовим є також відношення до виплати авторської винагороди, обсяги якої у 2007р в Україні становили лише 3,4 млн. євро за всіма видами інтелектуальної власності, тоді як, наприклад, у Польщі лише у музичній галузі було зібрано 67 млн. євро. Дослідники вважають, що діяльність державних органів у сфері авторського права в Україні є вкрай неефективною, що сприяє «витіканню» інтелекту за кордон. Так, за останні роки лише в США зареєстровано близько 100 винаходів, зроблених українцями [6, 7].

Сьогодні в Україні обсяг продукції, що виробляється вітчизняними підприємствами на основі інтелектуальної власності, не перевищує трьох відсотків. У країнах ЄС 80–92 % росту ВВП забезпечується за рахунок інновацій, а в Україні – лише 0,1 %. Треба зазначити, що потужний інтелектуальний потенціал підприємств ВПК так і не вплинув на цей показник, як це прогнозувалось. Він значною мірою був безвідповідально знищений якраз через недосконале управління.

Фактичний стан динаміки соціально-економічного розвитку свідчить про невідповідність темпів економічного зростання до потреб суспільства. Водночас, як показує аналіз, інноваційні процеси в Україні сповільнюються. Так, наприклад, згідно зі статистичними даними, з 1991 року до 2007 року інноваційних підприємств в Україні зменшилось більш ніж утричі, а кількість видів нової продукції за цей же період зменшилась у 5,7 раза. Щодо технічного рівня нових зразків, створюваних в Україні, то лише окремі з них за своїми якісними та технічними параметрами перевищують світовий рівень. Чисельність осіб, що займається винахідництвом, в Україні проти 1991 року скоротилось майже у 20 разів. В Україні впровадження запатентованих проєктів і розробок знаходиться в межах 8–11 %, у США – понад 60 %, у Японії – близько 95 % [5.], кількість створюваних нових технологічних процесів також скоротилась.

Як засвідчує світовий досвід, навіть найпотужніша держава не може забезпечити рівномірного зростання у всіх галузях виробництва. Для прискорення інноваційного процесу в державі кожному підприємству потрібно визначитись з пріоритетами та цілями розвитку і забезпечити ефективне використання ресурсів. Проте подолання існуючого в країні майже десятикратного відставання у рівні виробництва на душу населення проти розвинутих країн Євросоюзу, а також у технології можливе лише за умови активізації участі в інноваційному процесі всього персоналу підприємства [4, 6]. У цьому плані модель прискорення інноваційного процесу повинна ґрунтуватись на правильному виборі стратегії оновлення. Для України, на наш погляд, найкраще підходить запозичувально-покращувальна стратегія з елементами авангардної, що визначається сутністю дослідно-конструкторської стадії інноваційного процесу, відповідає можливостям більшості підприємств та стану наукового забезпечення розвитку. Доповнюючим елементом такої стратегії повинен бути розвиток внутрішнього інтелектуального середовища підприємств, яке відіграє значну роль в інтенсифікації інноваційного процесу, накопиченні нових знань, залученні чужих і генеруванні своїх нових ідей, створення передумов для формування зон та центрів інноваційного зростання, створення регіональних інтегрованих виробничо-технологічних комплексів.

Основною опорою повинні стати власний інтелект кожного підприємства, вміле залучення чужих знань та якісне, ефективне використання своїх можливостей (технологій, ліцензій, прав на користування), вміле поєднання дрібних і радикальних інновацій, а також радикальна зміна координації закупівлі і організації впровадження нових технологій Мінпромполітики з урахуванням явищ транснаціоналізації та регіоналізації світової економіки.

На жаль, в Україні процес закупівлі технологій та обладнання, пов'язаних з упровадженням інновацій, державою практично не регулюється. У таблиці наведені дані про динаміку інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств та розподіл коштів за напрямками використання.

Динаміка інноваційної активності та розподілу коштів на НДДКР за напрямками підприємств України*

Роки	Питома вага підприємств, що займаються інноваціями, % до підсумку	Загальна сума витрат на НДДКР	Зокрема за напрямками					
			Дослідження і розробки		Придбання нових технологій		Придбання машин та обладнання для інновацій	
			Σ	%	Σ	%	Σ	%
2000	32,2	10244,9	2791,2	2,7	253,3	0,2	75123,7	72,0
2001	34,7	59191,6	1175,7	1,9	350,4	0,6	45042,7	76
2002	34,6	139782,4	3410	2,4	70,5	0,05	81244	58,1
2003	16,5	96594	2940,6	3,0	1080	1,1	80819	83,0
2004	12,3	125802,1	3194,1	2,5	797	1,6	116216,9	92,0
2005	9,6	122115,3	1058,4	1,3	10,7	-	114969,4	94,0
2006	10,0	80797,4	1146,8	1,4	1640,4	2,0	65189,3	81
2007	15,5	225436,9	17365,5	7,7	591	0,2	189484,6	84

*розраховано за даними[5].

Як видно з наведених даних, кількість промислових підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, має тенденцію до зниження. Що ж стосується структури витрат на інноваційну діяльність, то фактично лише мізерна частка коштів (близько 1–2 %) скеровується на закупівлю нових технологій та на дослідження і розробки – від 2 до 3 %. Отже, основна частина інноваційних коштів витрачається на придбання імпортного обладнання, яке найчастіше не є інноваційним, а таким, що виробляється серійно і слугує лише для розширення діючого виробництва чи заміни зношених екземплярів. Як правило, такі закупівлі не можуть створити конкурентних переваг вітчизняним підприємствам на глобалізованому ринку.

В Україні на підприємствах все ще не утвердилась ідеологія постійного оновлення продукції, покращання якості та зниження витрат як факторів конкурентних переваг на основі технології поточного оновлення потенціалу підприємств. Вміле поєднання поточного оновлення, впровадження точкових інновацій, часткових і повних модернізацій можуть забезпечити від 1–2 до 30–40 % економічного зростання. Лише перспективні радикальні зміни рівня продукції, технології, управління обумовлюють зростання до 4–5 разів і можуть забезпечити стрибкоподібний розвиток, який сьогодні потрібен промисловості України. Це забезпечило б значне підвищення рівня життя в країні, сприяло б поверненню в Україну частини емігрантів-заробітчан. Отже, важливо вміло поєднувати дрібні та радикальні інновації, максимально скорочувати строки їх реалізації. Успіху можна домогтися лише за умови підвищення інноваційності наших підприємств, участі у реалізації процесу оновлення кожного працівника підприємства.

Промисловим підприємствам нашої країни, як правило, потрібно змінювати стратегію оновлення. Застарілий виробничий потенціал мало придатний для ефективного сприйняття інновацій (за критеріями витрат і якості).

У світовій практиці сформувались декілька моделей інноваційного розвитку країн, які відрізняються між собою як методичними підходами до стратегій забезпечення інноваційного зростання економіки, так і за ступенем та характером участі держави, наукових і освітніх установ, промислових підприємств, інших інституцій у процесі підвищення її інноваційності. Їх можна узагальнити так:

- модель, яка ґрунтується на стратегії лідерства в науці, реалізації масштабних цільових проєктів, державному забезпеченні інноваційного потенціалу оборонного комплексу тощо. В цій моделі визначальна роль і відповідальність за лідерство лежать на державі, яка стимулює формування інноваційної інфраструктури, створення мережі центрів поширення нововведень і консультативних пунктів, сприяє функціонуванню ринку інновацій, розгалуженій структурі органів державного регулювання інноваційної діяльності. У системі державного регулювання існують механізми формування державних, приватних, громадських та благодійних фондів сприяння інноваційній діяльності, проведенню досліджень, підвищенню кваліфікації і т.п. Інноваційність підприємств забезпечується механізмом стимулювання конкуренції. Така модель забезпечення інноваційного розвитку найбільш досконала у США, функціонує також в Англії, Канаді, Франції. Про неї достатньо багато написано, проте залишаються недослідженими можливості адаптації її у країнах з перехідною економікою;

- стратегія сприяння поширенню інновацій і часткового лідерства, державної підтримки визначальних напрямків нововведень, раціоналізації структури економіки, створення сприятливої інноваційної сфери, зокрема підтримка освіти, інтеграційних процесів і т.п. За цією моделлю відбувається інноваційний розвиток промисловості у Німеччині, Швеції, Швейцарії та з деякими видозмінами – ще у декількох країнах Європи;

- стратегія стимулювання запозичення, модернізації та поширення інновацій, розвитку інноваційної інфраструктури, координація дій різних секторів в галузі науки і техніки, зокрема

регулювання проблем залучення, освоєння і поширення нових технологій, ліцензій і т.п. Найбільш досконало ця стратегія діє в Японії та Південній Кореї.

- окремої уваги заслуговують системи регулювання інноваційних процесів у країнах з перехідною економікою, успіхи ринкових перетворень у яких визначались рівнем кваліфікації владних структур та керівництва підприємств та участі суспільства у прийнятті рішень. У зв'язку з живучістю традицій екзогенного підходу до технології оновлення суспільного виробництва в Україні все ще недооцінюється роль індивіда, його інтелектуального потенціалу у підвищенні інноваційності підприємств. Можна дискутувати, наскільки сучасний інноваційний процес є індивідуально суб'єктивним і ґрунтується лише на егоїстичних мотивах індивіда чи підприємств, які повинні приводити до добробуту суспільства лише за умови досконалого регулювання взаємодії цих двох суб'єктів державою. На наш погляд, важливо, щоб суспільний мотиваційний механізм забезпечував не тільки мотивацію підприємств та індивідів, що характерно для командної і перехідної економіки, але й інших складових вітчизняної економіки, таких як освіта, органи місцевого самоврядування та асоціативні об'єднання громадян і, особливо, інноваційних структур. Треба зазначити, що в Україні цей процес є слабо регульованим, що обумовило порушення рівноваги суспільно-економічної єдності елементів і механізмів інноваційного розвитку. Через це інноваційність підприємств недостатньо підтримується науковими, освітніми установами, між ними відсутня гармонійна взаємодія. Незважаючи на поширення комп'ютерної техніки, інформаційних технологій та Internet, котрі значно посилили роль індивіда як суб'єкта суспільного процесу виробництва і носія інноваційних знань та ідей, в Україні не розвивається інноваційний механізм гармонізації взаємодії особистості з структурними елементами суспільного капіталу. Наслідком цього є розбіжності між приватною і суспільною ефективністю праці особистостей на всіх рівнях ієрархії. Це привело до втрат великих шансів для успіху, які Україна мала перед початком ринкового реформування економіки, еміграції найініціативнішої та працездатної частини населення.

Отже, в Україні давно назріла проблема вибору моделі інноваційного розвитку економіки, чіткого розподілу відповідальності за стан її інноваційності між всіма суб'єктами господарювання та регулювання взаємодії між ними. У цьому плані найпривабливішим для України можна вважати досвід Японії, країн Скандинавії та деяких близьких сусідів – нових членів ЄС. Разом з тим, у зв'язку з обмеженістю ресурсів на оновлення технологій і продукції, невизначеністю з можливостями стабілізації і підвищення ефективності функціонування влади та органів місцевого самоврядування в Україні, важливо визначати підходи до встановлення потрібного рівня оновлення підприємств, контролю його досягнення та забезпечення ресурсами власниками, насамперед шляхом внутрішньої концентрації власних зусиль і коштів, жорсткого контролю дотримання термінів і стимулювання особистісної ініціативи та відповідальності за результат досягнення поставлених цілей. Для цього зазначимо внутрішні чинники підвищення інноваційності вітчизняних підприємств за їхньою важливістю для досягнення потрібного рівня оновлення:

1. Чітке формулювання пріоритетних інноваційних цілей розвитку у кожній сфері діяльності підприємства, їх декомпозиція та ієрархізація критеріїв ефективності на всіх рівнях системи управління.

2. Гармонізація взаємодії індивідуальних, групових та інституційних суб'єктів інноваційного процесу на основі змін відношення до інтелектуальної власності, удосконалення мотиваційного, освітнього та інфраструктурного механізмів.

3. Удосконалення організаційних структур управління підприємствами на основі зміни розподілу прав, обов'язків та відповідальності кожного із елементів з врахуванням суб'єктності індивідів як носіїв нових знань та інноваційних ідей, мотивації ініціативності кожного працівника, оновлення рівня їх знань та компетенції як основних факторів конкурентної переваги.

4. Розвиток внутрішнього підприємництва і удосконалення умов для придбання і використання нових знань, підвищення ролі інформаційних і телекомунікаційних технологій та креативності взаємодії персоналу з інфраструктурою, суспільними інституціями, освітніми та громадськими організаціями.

Висновки

1. На підприємствах України сформувались стійка тенденція низької інноваційної активності, обумовлена невизначеністю стратегії державного регулювання інноваційного процесу, недоліками корпоративного управління та відносин власності.

2. Глобалізація світової економіки, перехід до економіки знань, поява світової системи зв'язку та Internet визначили нову роль особистості у забезпеченні інноваційності підприємств, що обумовлює необхідність дослідження механізмів гармонізації взаємодії внутрішніх чинників підвищення інноваційності підприємств, удосконалення державного регулювання, забезпечення дієздатності інноваційної інфраструктури витрачання коштів на придбання нових технологій та їх використання на підприємствах України.

Перспективи подальших досліджень

Потребують подальшого дослідження проблеми посилення ролі особистості у формуванні інноваційності підприємства, ініціюванні змін та подоланні нестабільності функціонування виробничих систем.

1. Губенко Д., Гусєв В. Ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні // *Економіка України*. – 2007. – №8. 2. Бесчасний Л.К., Мельник В.П. Формування інноваційної моделі економічного зростання в Україні // *Актуальні проблеми економіки*. – 2002. – №7. 3. Захарін С. Стимулювання інноваційної активності корпоративних структур // *Економіка України*. – 2006. – №8. 4. Малицький Б. Жити у суспільстві знань. – Урядовий кур'єр. – №2007–2008. – 2007. 5. Статистичний щорічник України за 2001–2007 рр. 6. Трансформаційна економіка / За ред. д.е.н., проф. Савчука В.С. і д.е.н., проф. Зайцева Ю.К. – К.: КНЕУ, 2006. 7. Урядовий кур'єр. – №172 від 17.09.2008., С. 17. 8. Петрович Й.М., Семенів О.М. Інтеграційні зв'язки у промисловості та тенденції їх розвитку у сучасних умовах // *Регіональна економіка*. – 2007. – №4. 9. Длігач А. Інтеграційні стратегії у системі маркетингу // *Маркетинг в Україні*. – 2007. – №2.